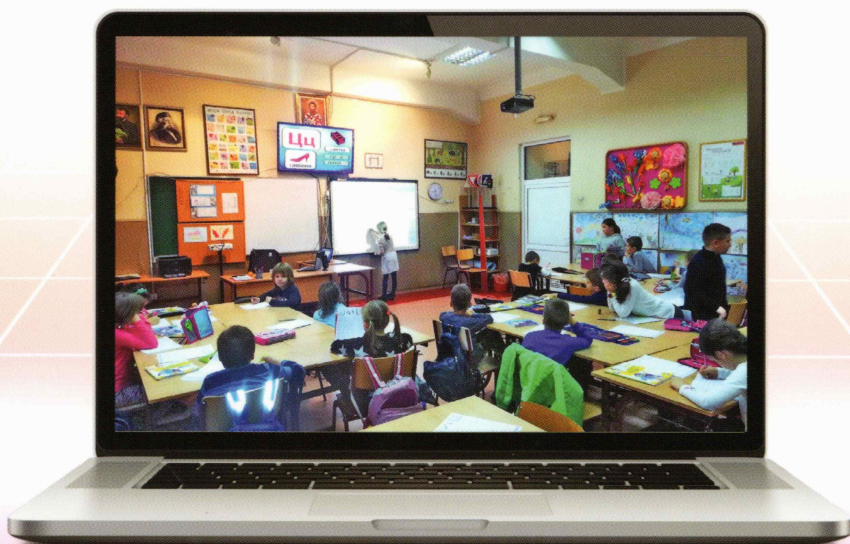

ИНСТИТУТ
ЗА ПЕДАГОШКА
ИСТРАЖИВАЊА

НАСТАВА И УЧЕЊЕ У ПРОЦЕСИМА МОДЕРНИЗАЦИЈЕ СРБИЈЕ

Емилија ЛАЗАРЕВИЋ • Душица МАЛИНИЋ
Николета ГУТВАЈН • Нада ШЕВА

Уреднице

БЕОГРАД, 2019.

Библиотека
„ПЕДАГОШКА ТЕОРИЈА И ПРАКСА“

51

НАСТАВА И УЧЕЊЕ
У ПРОЦЕСИМА МОДЕРНИЗАЦИЈЕ СРБИЈЕ

Издавач

Институт за педагошка истраживања

За издавача

Николета Гутвајн

Уреднице

Емилија Лазаревић, Душица Малинић,
Николета Гутвајн и Нада Шева

Лектор

Јелена Стевановић

Технички уредник

Јелена Станишић

Дизајн корица

Бранко Цветић

Програмски прелом и штампа

Кућа штампе плус
www.stampanje.com

ISBN 978-86-7447-150-0

Тираж

300

ИНСТИТУТ ЗА ПЕДАГОШКА ИСТРАЖИВАЊА

**НАСТАВА И УЧЕЊЕ
У ПРОЦЕСИМА
МОДЕРНИЗАЦИЈЕ СРБИЈЕ**

Уреднице

Емилија Лазаревић, Душица Малинић,
Николета Гутвајн и Нада Шева

БЕОГРАД
2019.

ИНСТИТУТ ЗА ПЕДАГОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Рецензенти

Проф. др Шефика Алибабић

Проф. др Оливера Гајић

Проф. др Александар Стојановић

Напомена. Радови у књизи представљају резултат рада на пројекту *Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије* (бр. 47008) чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (2011–2019).

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

371.26/.27(082)
37.015.3:159.953.5(082)
37.014.5(497.11)(082)
316.614(082)

НАСТАВА и учење у процесима модернизације Србије : уреднице Емилија Лазаревић ... [и др.]. - Београд : Институт за педагошка истраживања, 2019 ([Београд] : Кућа штампе плус). - 312 стр. : илустр. ; 24 см. - (Библиотека Педагошка теорија и пракса ; 51)

"Радови у књизи представљају резултат рада на пројекту "Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије"..."--> прелим. стр.
- Тираж 300. - Стр. 9-16: Предговор / Уреднице. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Регистар.

ISBN 978-86-7447-150-0

1. Лазаревић, Емилија, 1966- [уредник] [аутор додатног текста]
а) Настава -- Квалитет -- Зборници б) Ученици -- Успех -- Зборници в)
Социјална интеракција -- Зборници г) Учење учења -- Зборници д)
Србија -- Образовна политика -- Зборници

COBISS.SR-ID 282228748

СТАТУС КВАЛИТАТИВНИХ ИСТРАЖИВАЊА И ЊИХОВ ДОПРИНОС ОБРАЗОВНОЈ ПОЛИТИЦИ И ПРАКСИ У СРБИЈИ: МЕТААНАЛИЗА

Славица Шевкушић¹

Институт за педагошка истраживања, Београд

Квалитативна истраживања представљају релативно нову истраживачку оријентацију у проучавању образовања и васпитања у Србији, иако су у страној научној периодици у овој области присутна дуже од три деценије.² Од када је квалитативним истраживањима званично признат научни статус у извештају америчког националног истраживачког савета (Shavelson & Towne, 2002), њихов број континуирано расте, аутори су све креативнији у примени квалитативних метода и све је већи број истраживачких питања која се проучавају на квалитативан начин. Ипак, у научној заједници и даље се воде расправе око њиховог научног статуса, што указује на то да се квалитативна истраживања још увек „боре“ за равноправан статус са квантитативним истраживањима. Истраживачи у свим научним областима не тако ретко изражавају уверење да су квантитативна истраживања, а посебно експериментални нацрти, „права“ научна истраживања (*hard science*), док се квалитативним истраживањима приписује анегдотски карактер и изражава сумња у њихову научност и ригорозност (*soft science*). Као одговор на ове критике, објављен је значајан број метастудија у којима се разматра статус и допринос квалитативних истраживања у области образовања (Brantlinger, Jimenez, Klingner, Pugach & Richardson, 2005; Coleman, Guo & Dubbs, 2007; Dai, Swanson & Cheng, 2011; Dirkx & Barnes, 2006; Koro-Ljungberg & Douglas, 2008; Lingard, 2007).

Будући да истраживачи образовања у Србији све чешће реализују истраживања у којима примењују квалитативне истраживачке приступе и методе, постоји потреба за обухватнијим прегледом ових истраживања, као и за утврђивањем њиховог доприноса педагошкој теорији и пракси.

¹ E-mail: ssevkusic@gmail.com

² На пример, у прегледима квалитативних истраживања у области образовања даровитих наводи се да је прво квалитативно истраживање објављено 1985. године (Coleman, Guo & Dubbs, 2007).

Колико нам је познато, код нас је до сада спроведена само једна метаанализа квалитативних истраживања, која су објављена у периоду од 1997. до 2012. године и то у области образовања даровитих (Ševkušić, 2013). Стога, у овом раду направимо преглед квалитативних истраживања која су реализована у оквиру националних пројеката Института за педагошка истраживања, имајући у виду тип и квалитет истраживања, као и њихов допринос креирању образовне политике и праксе у Србији.

■ Дистинктивне карактеристике квалитативних истраживања

Да бисмо разумели критеријуме на основу којих је могуће процењивати квалитет и допринос квалитативних истраживања требало би, пре свега, имати у виду следеће: (а) квалитативно истраживање није јединствен приступ, већ је реч о скупу различитих теоријских парадигми, истраживачких приступа, метода и техника, због чега је тешко издвојити га у један посебан ентитет; (б) у дебатама о квалитативним истраживањима прави се битна разлика између „квалитативног истраживања” и „примене квалитативних метода у истраживању”; (в) квалитативно истраживање суштински се разликује од квантитативног, а дискусије око њихове различитости усмерене су на питања, као што су – шта треба да буде у фокусу научног истраживања, да ли је задовољен принцип каузалности и да ли постоји уређен скуп процедура за извођење истраживања (Ševkušić, 2006; 2011).

У поменутом извештају у коме је квалитативно истраживање званично признато као „право” научно истраживање, наведено је шест принципа које истраживање мора да следи да би достигло тзв. „златни стандард”: (1) у истраживању се морају поставити значајна питања, на која се може емпиријски одговорити; (2) истраживање се мора повезати са релевантном теоријом; (3) морају се користити методе које омогућавају директно проучавање питања; (4) мора се обезбедити кохерентан и експлицитан „ланац резоновања”; (5) истраживање мора бити отворено за темељно преиспитивање и критику; (6) истраживање се може реплицирати у различитим контекстима и резултати се могу уопштавати (Shavelson & Towne, 2002). Док се првих пет принципа може сматрати неопходним стандардима које треба да задовољи свако истраживање које претендује на научност, шести принцип – могућност генерализације резултата, у супротности је са суштином квалитативног истраживања. Као замену за овај принцип, Глејзер и Штраус дефинишу четири принципа у вези

са резултатима квалитативних истраживања: (1) резултати морају бити релевантни за феномен који се проучава; (2) учесници у истраживању морају бити у стању да разумеју резултате истраживања; (3) резултати морају бити довољно широки да имају смисла и важности за сличне контексте; (4) учесници истраживања могу користити резултате, како би имали већу контролу над својим животом у датом контексту (Glaser & Strauss, 1967). Ова четири критеријума наглашавају да је у фокусу квалитативног истраживања локални, а не универзални феномен, тј. не дају се изјаве о примени резултата изван локалног контекста. Субјекат истраживања је тај који одређује да ли резултати одговарају његовој животној ситуацији, јер су у квалитативном истраживању контекстуални фактори суштински за значења. Трагање за значењима је централни процес у квалитативном истраживању – да би се разумело понашање особа у некој ситуацији, кључно је да се открије значење које особа приписује догађајима у социјалном контексту.

Из претходно наведеног је јасно да постоје тешкоће око процењивања квалитета квалитативних истраживања. У литератури се указује на њихове дистинктивне карактеристике, које могу бити индикатори за процењивање њиховог квалитета: испитивање унутрашње перспективе учесника у истраживању, пригодан избор учесника, „давање гласа” угроженим и запостављеним групама, детаљне и богате дескрипције особа/феномена/контекста, трагање за темама у подацима, посматрање и анализа процеса, интерпретација, примена вишеструких квалитативних метода итд. (Ševkušić, 2011). Циљ квалитативног истраживања није предвиђање нити контрола, већ сазнање као процес интерпретације и разумевања, због чега се као најважнији критеријум научности издваја интерпретативна ваљаност. У литератури се наводи неколико индикатора за процену интерпретативне ваљаности истраживања: (1) документованост и систематичност поступка; (2) аргументованост интерпретације; (3) близина предмета истраживања; (4) комуникативна ваљаност (Halmi, 2005). Први индикатор односи се на захтев за транспарентношћу, за јасним и детаљним описом метода за прикупљање и анализу података, поступном секвенцијалном анализом, док други подразумева да ће интерпретације бити утемељене на претходним сазнањима из одређене области, али и „суочене” са алтернативним тумачењима. Близина предмета истраживања или еколошка ваљаност подразумева да је квалитативни истраживач стално присутан у контексту (на „терену”) и укључен у свакодневни живот субјеката истраживања. Поред тога, отворен и равноправан однос истраживача и учесника истраживања,

као и настојање да се постигне сагласност интереса, полазна је тачка квалитативног истраживања. Комуникативна или партиципативна ваљаност подразумева да је ваљано знање ствар *односа* и она се постиже на тај начин што се учесницима истраживања презентују финални резултати да би о њима могли критички да дискутују.

На крају, желимо да нагласимо да се слажемо са ауторима наведених метастудија да процес евалуације квалитета квалитативних истраживања не може бити строго прописан, већ да би индикатори квалитета требало да буду примењени на флексибилан начин, имајући у виду специфичности квалитативних приступа и метода.

■ Метод

Циљ овог рада је да утврдимо какав је статус квалитативних истраживања која су реализована у оквиру пројекта Института за педагошка истраживања, као и какав је допринос ових истраживања образовној политици и пракси у Србији.

Материјал за анализу. Приликом избора квалитативних истраживања за анализу (укључујући и истраживања у којима су комбиноване квалитативне и квантитативне методе), применили смо следеће критеријуме: (1) да је истраживање резултат рада у оквиру два актуелна национална пројекта Института; (2) да је објављено у релевантном научном часопису, који је индексиран у базама *Web of Science* ili *Journal Citation Report* (JCR), као и (3) да је објављено у периоду од 2011. до 2019. године. Применом наведених критеријума, изабрана су 34 рада³ која су објављена у 11 часописа, чији су издавачи из Србије и иностранства. Највећи број радова објављен је у *Зборнику Института за педагошка истраживања* (15 радова), док су у осталим часописима радови распоређени на следећи начин: *Иновације у настави* (пет радова), *Настава и васпитање* (четири рада), *Психологија* (два рада), *Теме* (два рада), *Психолошка истраживања* (један рад), *High Ability Studies* (један рад), *International Journal of Creativity and Problem Solving* (један рад), *European Journal of Psychology of Education* (један рад), *Creativity Research Journal* (један рад), *Journal of Constructivist Psychology* (један рад). Списак часописа и аутора радова који су објављени у тим часописима, приказани су у Табели 1.⁴

³ Списак референци налази се у Прилогу: Радови за метаанализу

⁴ Радови су поређани хронолошки.

Табела 1. Квалитативна истраживања објављена у часописима 2011 – 2019 (мај)

Часописи (11)	Аутори радова и година издања (34)
Зборник Института за педагошка истраживања	Stanković (2011); Gutvajn, Đević, Luković (2011); Maksić, Ševkušić (2012); Polovina, Komlenović (2012); Komlenović, Polovina (2012); Bodroža, Maksić, Pavlović (2013); Džinović, Đević, Đerić (2013); Stanković, Đerić, Milin (2013); Gutvajn, Ševkušić (2013); Đerić, Milin, Stanković (2014); Džinović, Gutvajn, Đević (2014); Džinović (2017); Vujačić, Đević, Stanišić (2017); Polovina, Vesić (2017); Stančić, Bulatović (2017)
Иновације у настави	Maksić, Anđelković (2011); Radišić, Jošić (2015); Nedić, Jošić Baucal (2015); Maksić, Pavlović (2016); Đerić, Malinić, Šefer (2017)
Настава и васпитање	Polovina, Vesković (2012); Maksić, Pavlović (2015); Šefer, (2015); Stančić, M. (2015)
Психологија	Pavlović, Maksić (2014); Jošić, Džinović, Ćirović (2014)
Теме	Polovina, N., Žegarac M. (2016); Malinić, Đerić, Šefer (2018)
High Ability Studies	Maksić, Pavlović (2011)
Психолошка истраживања	Jošić, Buđevac, Baucal (2012)
International Journal of Creativity and Problem Solving	Pavlović, Maksić, Bodroža (2013)
European Journal of Psychology of Education	Baucal, Pavlović-Babić, Jošić (2018)
Creativity Research Journal	Maksić, Spasenović, 2018
Journal of Constructivist Psychology	Pavlović, Maksić, 2019

У складу са циљем истраживања, одлучили смо се за методолошки поступак метаанализе како бисмо одговорили на два главна истраживачка питања: (1) какав је статус изабраних квалитативних истраживања и (2) какав је њихов допринос образовној политици и пракси у Србији. Под појмом *статус* истраживања подразумевали смо његов *тип* и *квалитет*, а при избору јединица анализе угледали смо се на претходне метастудије у овој области (Coleman, Guo & Dabbs, 2007; Dai, Swanson & Cheng, 2011; Ševkušić, 2013). Прецизније, истраживања смо анализирали тражећи одговоре на следећа питања: (а) Шта је предмет истраживања, односно у којој тематској области супостављена истраживачка питања? (б) Који квалитативни приступ и методе за прикупљање и за анализу података су примењени? (в) Какав је квалитет

истраживања (идентификовање присуства/одсуства дистинктивних карактеристика квалитативне парадигме)? На крају, анализирали смо импликације налаза квалитативних истраживања за креирање образовне политике и унапређивање педагошке праксе у Србији.

■ Резултати анализе и дискусија

□ О типовима и квалитету квалитативних истраживања

Предмет квалитативних истраживања. Анализирајући предмет и истраживачка питања, идентификовали смо седам ширих тематских области: Настава и учење, Креативност, Школски контекст, Визије/перцепције будућности деце и адолесцената, Професионални развој наставника, Процена дечјих способности и Вршњачка интеракција (Табела 2). Иако би се студије које смо класификовали у тему *Креативност* могле подвести под тему *Настава и учење*, имајући у виду истраживачка питања која се у њима постављају, одлучили смо да их посматрамо као посебну тематску област. Први разлог је што је реч о тематски хомогеном скупу истраживања; други, желели смо да укажемо на континуитет у проучавању кротивности у Србији, с обзиром на то да је у овој области спроведена метаанализа квалитативних истраживања за претходни период (Ševkušić, 2013).

У највећем броју истраживања пажња истраживача усмерена је на проблеме у вези са наставом и учењем, а истраживана су питања унапређивања квалитета рада наставника, иновирања наставе, односа наставника и ученика према иновативним стратегијама наставе и учења, проблем школског неуспеха, као и питања иницијативе и мотивисаности наставника и ученика. Значајан број истраживања у овој тематској области реализован је у оквиру акционог пројекта чији је главни циљ био развијање, примена и евалуација новог модела наставе и учења, усмереног на подстицање иницијативе, сарадње и стваралаштва у основној школи (Šefer & Ševkušić, 2012; Šefer & Radišić, 2012; Komlenović & Šefer, 2013; Šefer, Stanković, Đerić & Džinović, 2015). Важно је да напоменемо да је феномен иницијативе наставника први пут истраживан у нашој средини (Polovina i Komlenović, 2012; Džinović, Đević i Đerić, 2013).

Тематска област *Креативност* заступљена је у релативно великом броју истраживања и овај скуп је хомоген с обзиром на постављена истраживачка питања: проучавају се имплицитна уверења наставника

Табела 2. *Теме/предмет у квалитативним истраживањима*

Тематске области	Аутори радова
Настава и учење	Polovina, Komlenović (2012); Komlenović, Polovina (2012); Džinović, Đević, Đerić (2013); Gutvajн, Ševkušić (2013); Radišić, Jošić (2015); Šefer (2015); Stančić (2015); Džinović (2017); Đerić, Malinić, Šefer (2017); Vujačić, Đević, Stanišić (2017); Polovina, Vesić (2017); Stančić, Bulatović (2017); Malinić, Đerić, Šefer (2018); Baucal, Pavlović-Babić, Jošić (2018).
Креативност	Maksić, Anđelković (2011); Maksić, Pavlović (2011); Maksić, Ševkušić (2012); Pavlović, Maksić, Bodroža (2013); Bodroža, Maksić, Pavlović (2013); Pavlović, Maksić (2014); Maksić, Pavlović (2015); Maksić, Pavlović (2016); Maksić, Spasenović (2018); Pavlović, Maksić (2019)
Школски контекст	Stanković (2011); Jošić, Džinović, Ćirović (2014); Džinović, Gutvajн, Đević (2014).
Визије будућности	Gutvajн, Đević, Luković (2011), Polovina, Vesković (2012); Polovina, Žegarac (2016).
Стручно усавршавање наставника	Stanković, Đerić, Milin (2013); Đerić, Milin, Stanković (2014).
Вршњачка интеракција	Jošić, Buđevac, Baucal (2012).
Процена интелектуалних способности	Nedić, Jošić, Baucal (2015).

свих нивоа школовања, истраживача у образовању и студената педагогије о креативности и могућностима њеног подстицања у школском контексту. Овај истраживачки тренд, који је започет релативно скоро у Србији (Maksić i Ševkušić, 2012), инспирисан је квалитативним истраживањима спроведеним у другим срединама која су генерисала нови предмет у области даровитости (Coleman, Guo & Dubbs, 2007). Другим речима, имплицитна уверења наставника специфична су само за квалитативна истраживања, тј. нису испитивана квантитативним методама. Релативно нов предмет у педагошка истраживања уводе и студије у којима се испитују визије/перцепције будућности младих. У њима се разматрају важни аспекти будућности младих, као што су припремљеност за професију (Gutvajн, Đević i Luković, 2011) и заснивање породице (Polovina i Vesković, 2012), као и перспектива родитеља о сопственој улози у припремању младих за будућност (Polovina i Žegarac, 2016).

Имајући у виду да је образовни систем у Србији пролазио кроз значајне промене у претходном периоду, један број квалитативних истраживања посвећен је разматрању перцепције и искустава различитих актера у образовању о предностима, недостацима и препрекама на које су наилазили током увођења иновативних системских решења (тематске области Школа као институција и Стручно усавршавање наставника). Полазне претпоставке у овим истраживањима представљају разматрања теоретичара у области образовних промена који истичу значај консултовања просветних радника приликом доношења свих системских решења која се односе на њихов рад (Fulan, 2007; Hargreaves, 2004). Важно је напоменути да су у појединим истраживањима постављена важна истраживачка питања, која према нашем сазнању нису до сада испитивана у нашој средини. На пример, испитиване су перспективе наставника о препрекама у спровођењу образовних реформи (Jošić, Džinović & Ćirović, 2014), као и искуства наставника у вези са реализацијом школског развојног планирања, које је у Србији уведено 2002. године (Stanković, 2011).

Као релативно „необичну” тему истраживања издвојили бисмо настојање аутора да покажу како различито организоване процедуре тестирања деце, уз одговарајућу подршку и помоћ одраслих, могу допринети дубљем разумевању и адекватнијој процени интелектуалних способности деце из маргинализованих група (Nedić, Jošić & Baucal, 2015). Ово истраживање представља пример како квалитативна методологија може бити примењена у испитивању феномена, који су били искључиво предмет квантитативних истраживања.

Уопштено посматрано, анализа предмета и истраживачких питања у изабраним студијама показује да је нагласак на проучавању унутрашњег света учесника истраживања, односно на њиховим искуствима, значењима која конструишу, на томе како доживљавају различите феномене и свој положај у различитим контекстима, као и на проучавању образовних процеса, што је у складу са суштинским одредницама квалитативне парадигме. Овај налаз је посебно значајан ако имамо у виду да резултати метаанализа које су спроведене у различитим областима образовања, указују на имплицитан утицај квантитативне парадигме на избор истраживачких питања у квалитативним истраживањима (Dirkx & Barnes; 2006; Lingard, 2007). Поред тога, анализа упућује на то да је постављено значајно више истраживачких питања која су релевантна за образовну праксу, него оних која су усмерена на преиспитивање теоријских концепата и генерисање теорије. О овом

налазу дискутоваћемо у поглављу о доприносу квалитативних истраживања креирању образовне политике и унапређивању педагошке праксе.

Истраживачки приступи, методе за прикупљање и анализу података. Резултати анализе одабраних истраживања, с обзиром на приступ, методе за прикупљање и анализу података, приказани су у Табели 3. Према примењеном приступу, истраживања се могу класификовали у две групе: (а) истраживања у којима аутори експлицирају теоријско-методолошки оквир или квалитативно парадигматски оријентисана истраживања и (2) истраживања у којима није примењен ниједан од постојећих квалитативних приступа, већ су аутори само користили квалитативне методе за прикупљање и анализу података⁵ или су користили микс-методске нацрте (мм). Већина аутора, заговорника квалитативне парадигме, указује на ову разлику и парадигматски оријентисана истраживања сматрају „правим“ квалитативним истраживањима („истраживања са великим *K*“), док истраживања из друге групе сматрају њиховом једноставнијом верзијом (*qualitative lite*) и називају их „истраживања са малим *k*“ (Coleman, Guo & Dabbs, 2007; Kidder & Fine, 1987; Stojnov, 2005; Vilig, 2013).

Као што је приказано у Табели 3, у нашем узорку преовлађују парадигматски оријентисана истраживања (21 рад), а од квалитативних приступа коришћене су студија случаја, акционо истраживање, конструктивистичко-интерпретативни и дискурзивни приступ, као и њихове комбинације. Најзаступљенија је *студија случаја* (10 радова). Овај приступ сматра се најтипичнијим „представником“ квалитативне истраживачке парадигме и према опште прихваћеној дефиницији представља интензивно и детаљно проучавање случаја, у коме је фокус на посебностима (Ragin & Becker, 1992). Једна од кључних карактеристика овог приступа је што омогућава коришћење широког спектра различитих метода за прикупљање и анализу података како квалитативних, тако и квантитативних. Следећа карактеристика овог приступа јесте његов холистички карактер, односно тежња да се очува целина случаја, а као највећи квалитет наводи се то што омогућава истраживачима блискост са стварним животним ситуацијама, што резултате добијене овим приступом чини еколошки ваљаним (Ševkušić, 2008). Велика заступљеност студије случаја у нашем узорку показује да аутори препознају да су у овом приступу садржана сва својства која су релевантна за изучавање педагошких феномена: очување целине појаве, уважавање

⁵ Код истраживања која припадају овој групи, оставили смо празан простор у категорији приступа.

Табела 3. Класификација истраживања према примењеном истраживачком приступу (ИП), методама за прикупљање (МПП) и методама за анализу података (МАП)

Истраживање	ИП	МПП	МАП
Stanković (2011)		ОП	ТА
Maksić, Anđelković (2011)	мм	ПЕ	ТА
Maksić, Pavlović (2011)	КИП	ОП	ТА
Gutvajn, Đević, Luković (2011)		ОП	ТА
Maksić, Ševkušić (2012)	мм	ОП, ПЕ	ТА
Jošić, Buđevac, Baucal (2012)	ДП(мм)	ПИК	АД
Polovina, Vesković (2012)		ОП	ТА
Polovina, Komlenović (2012)		ОП	ТА
Komlenović, Polovina (2012)		ОП	ТА
Bodroža, Maksić, Pavlović (2013)		ОП	ТА
Pavlović, Maksić, Bodroža (2013)		ОП	ТА
Džinović, Đević, Đerić (2013)	КИП(мм)	ФГ	ТА
Stanković, Đerić, Milin (2013)		ОП	ТА
Gutvajn, Ševkušić (2013)	КИП	И	ТА
Pavlović, Maksić (2014)	СС, АИ(мм)	ОП, ФГ	ТА
Đerić, Milin, Stanković (2014)		ОП	ТА
Jošić, Džinović, Ćirović (2014)	КИП(мм)	ФГ	ТА
Džinović, Gutvajn, Đević (2014)	КИП(мм)	И	ТА
Maksić, Pavlović (2015)	СС	ФГ	ТА
Radišić, Jošić (2015)	СС, АИ, ДП	ПИК	АД
Šefer (2015)	СС, АИ(мм)	И	ТА
Stančić (2015)	КИП	ФГ	ТА
Nedić, Jošić, Baucal (2015)	ДП(мм)	ПИК	АД
Maksić, Pavlović (2016)	СС, АИ(мм)	ОП	ТА
Polovina, Žegarac (2016)		ОП	ТА
Džinović (2017)	СС, АИ	РД	ТА
Đerić, Malinić, Šefer (2017)	СС, АИ	И	ТА
Vujačić, Đević, Stanišić (2017)	СС, АИ	РД	ТА
Polovina, Vesić (2017)	мм	ОП	ТА
Stančić, Bulatović (2017)	СС(мм)	ФГ	ТА
Maksić, Spasenović (2018)	КИП(мм)	ОП, ФГ	ТА
Malinić, Đerić, Šefer (2018)	СС, АИ(мм)	И	ТА
Baucal, Pavlović-Babić, Jošić (2018)	ДП	ПИК	АД
Pavlović, Maksić (2019)	КИП	ОП	ТА

СС - студија случаја, АИ - акционо истраживање, КИП - конструктивистичко-интерпретативни приступ, ДП - дискурзивни приступ, мм - микс-методски нацрт, ОП - отворена питања, ФГ - фокус група, И - интервју, ПИК - посматрање интеракције/комуникације, РД - рефлексивни дијалог, ПЕ - писање есеја, ТА - тематска анализа, АД - анализа дискурса.

њеног контекста, развојна димензија и комплементарност различитих извора података. За предмет проучавања (случај) у истраживањима која смо анализирали, одабрани су, између осталог: један наставник математике (Radišić i Jošić, 2015), образовни програм заснован на корегулисаном учењу (Stančić i Bulatović, 2017), група наставника једне основне школе, група истраживача укључених у акциони пројекат (Đerić, Malinić i Šefer, 2017).

Неки аутори студију случаја посматрају као научни приступ који може да резултира практичном применом добијених сазнања (Patton, 1984; Yin, 1989), због чега се она често примењује у евалуационим истраживањима са циљем генерисања обавештења за акцију и добијања одговора на питања која чине важан део процеса вредновања програма или интервенције. Већина студија случаја у нашем узорку – које су изведене у оквиру акционог пројекта „Тролист” (8 радова), реализована је управо са циљем да се опише реални контекст у коме се програм одвијао, да се испитају уверења учесника о програму, њихова мотивација за реализовање активности током трајања програма, ефекти примене одређених интервенција и слично (Džinović, 2017; Maksić i Pavlović, 2016; Šefer, 2015). Другим речима, ове студије случаја су омогућиле да се испитају ситуације у којима образовне интервенције немају јасан, појединачан скуп последица и које су превише сложене за поступке анкетања и експеримента.

Следећа по заступљености су истраживања у којима је примењен конструктивистичко-интерпретативни приступ (8 радова). У овим студијама главни истраживачки процес је трагање за *значењима* која су уграђена у искуство субјеката и уз помоћ којих они конструишу и одржавају своју стварност у различитим социјалним контекстима (Bruner, 1990; Gibbs, 2007; Kelly, 1955). Имајући у виду основне поставке овог приступа, аутори испитују експлицитна и имплицитна уверења субјеката истраживања о различитим феноменима као што су, на пример, креативност (Pavlović & Maksić, 2019) или школски неуспех (Gutvajn i Ševkušić, 2013), са претпоставком да ће од начина на који субјекти доживљавају ове феномене зависити и њихов приступ решавању проблема са којима се сусрећу.

У квалитативним истраживањима у којима је примењен *дискурзивни приступ* (4 рада) у средишту интересовања аутора је *језик*, односно говорна размена или комуникација између учесника истраживања. Под појмом *дискурс* у контексту лингвистике подразумевају се језичке јединице веће од реченице (Brown & Yule, 1983), док социјални конструкционисти дефинишу дискурс као скуп значења, метафора, представа, слика, прича,

исказа који заједно на неки начин производе одређену верзију догађаја (Ber, 2001: 83). Анализа дискурса покрива широк спектар истраживачких поступака који имају различите циљеве и различиту теоријску позадину: социолингвистички, етнометодолошки, социјално-интеракционистички, микроетнографски, социокултурни, итд. (Ševkušić, 2011: 156). О посебним методама анализе дискурса – које су аутори применили у истраживањима која смо анализирали, биће више речи у поглављу о методама за анализу података.

Као што је приказано у Табели 3, у значајном броју истраживања аутори су комбиновали квалитативне и квантитативне методе за прикупљање и анализу података (14 радова), што је у складу са трендом пораста броја микс-методских нацрта у литератури у друштвеним наукама у последње три деценије, упркос бројним дебатама о непомирљивости разлика између две истраживачке парадигме (Ševkušić, 2011). Неки аутори овај тип истраживања сматрају најавом треће парадигме и поручују да би истраживачи требало да се одрекну епистемолошког и методолошког „чистунства” и да комбинују квалитативне и квантитативне методе када процене да је то корисно и да је у складу с циљем истраживања (Creswell, 2003; Johnson & Onwuegbuzie, 2004; Tshakkori & Teddlie, 2003). Такође, сматра се да су микс-методски нацрти посебно потребни за проучавање комплексних, мултидимензионалних феномена као што су образовање, социјални рад, психолошко саветовање и слично. Као један од главних аргумената наводи се потенцијал микс-методских истраживања да у одређеној мери ублаже ограничења квалитативних и квантитативних метода, односно да интеграција метода резултира супериорнијим истраживањем у односу на оно које је засновано на једној истраживачкој оријентацији (Ševkušić, 2009a). На основу анализе примењених микс-методских нацрта запажамо да се они разликују по сложености, као и по начину на који су комбиноване квалитативна и квантитативна компонента. Најједноставији тип представљају нацрти у којима су аутори применили упитник који садржи питања отвореног и затвореног типа (Stanković, 2011; Komlenović i Polovina, 2012). У неким истраживањима комбиноване су само методе за анализу података (Polovina i Vesić, 2017), док су у другим комбиновани приступи, методе за прикупљање и методе за анализу података (Jošić, Buđevac i Baucal, 2012). У свим истраживањима примењен је модел комплементарних циљева, на тај начин што је свака метода „одговарала” на различита истраживачка питања (Morgan, 1998). На пример, у једном истраживању су резултати добијени

применом фокус група послужили за конструисање ајтема у упитнику (Jošić, Džinovi & Ćirović, 2014), док је у другом истраживању водич за фокус групу састављен на основу анализе одговора добијених помоћу упитника (Stančić i Bulatović, 2017).

Од метода за прикупљање података аутори су најчешће користили упитник који садржи питања отвореног типа (18 радова) којима се од учесника тражи да искажу своје мишљење о проблему који је релевантан за предмет истраживања. У педагошким истраживањима овај начин прикупљања података има дугу традицију, али је релативно скоро добио „легитимитет” квалитативне методе. Реч је о најједноставнијем и најекономичнијем поступку, али и „најскромнијем” с обзиром на квалитет квалитативних података који се њиме могу обезбедити, јер је поступак више у „духу” позитивистичке парадигме (структура питање истраживача – одговор учесника). У неким квалитативним истраживањима аутори се опредељују за мање структурисан поступак, тако што од учесника траже да пишу есеј или наратив о одређеној теми (Maksić i Anđelković, 2011; Maksić i Ševkušić, 2012). Методе фокус група и полуструктурисаног интервјуа коришћене су у 12 истраживања, а посматрање и видео-снимање процеса интеракције и комуникације примењено је у 4 студије. У два истраживања аутори су као материјал за анализу користили аудио-снимке рефлексивног дијалога који су истраживачи водили са групом наставника у вези са применом иновативних наставних метода (Džinović, 2017; Vujačić, Đević i Stanišić, 2017). Фокус група је недавно успостављена као стандардна метода за прикупљање података у квалитативним истраживањима у психологији, али је убрзо нашла примену и у педагошким истраживањима. Фокус група, заправо, представља групни интервју у коме се интеракција између учесника користи као извор података, а истраживач се налази у улози модератора чији је главни задатак да суптилно управља дискусијом, уз помоћ унапред припремљене агенде која се састоји од релативно малог броја питања отвореног типа или тема. Предност ове методе је што она омогућава подстицање учесника да одговоре једни другима и да међусобно коментаришу дорпиносе дискусији. На тај начин, оно што је изречено може бити доведено у питање, проширено или спецификовано чиме се обезбеђује богат извор података за квалитативну анализу (Pavlović i Džinović, 2007). Сматра се да у поређењу са подацима из интервјуа, материјал који се добија помоћу фокус група има већу еколошку ваљаност јер се оне одвијају у мање артифицијелним условима (Vilg, 2013).

Све наведене методе прикупљања података, у којима се праве аудио или видео записи, као обавезан корак у припремању материјала за анализу захтевају његово транскрибовање. Један материјал може бити транскрибован на различите начине у зависности од циља истраживања. Транскрипт поред речи може садржати и невербалне нотације (паузе, интонација, гласноћа говора и слично), као што је то случај у истраживањима у којима су аутори били заинтересовани за посебне, суптилне аспекте комуникације између учесника истраживања (Jošić, Buđevac i Baucal, 2012; Nedić, Jošić & Baucal, 2015; Baucal, Pavlović-Babić & Jošić, 2018). У овим истраживањима материјал је транскрибован према систему Џеферсонове (Jefferson, 2004) који се најчешће користи у анализи конверзације.

Од метода за анализу података најзаступљенија је *квалитативна тематска анализа* (30 радова), која подразумева трагање за доминантним обрасцима или темама које искрсавају као битне за описивање феномена који се проучава. Поступак захтева систематично „пролажење” кроз квалитативни материјал како би били идентификовани општији нивои значења који се даље групишу у категорије/теме вишег реда (Braun & Clarke, 2006; Elo & Kyngas, 2008; Fereday & Muir-Cochran, 2006; Joffe, 2012). Наша анализа показује да су аутори најчешће примењивали индуктивни тип анализе (25 радова) који подразумева да је процес идентификовања и кодирања заснован на подацима, а не на унапред задатим теоријским конструктима (на пример, Gutvajin i Ševkušić, 2013). Комбинација индуктивног и дедуктивног аналитичког поступка примењена је у четири истраживања, у којима су аутори као аналитички оквир користили теоријске моделе минималне теоријске zasiћености (на пример, Pavlović & Maksić, 2019). Дедуктивни приступ примењен је у само једном истраживању, у коме је листа категорија формирана на основу одговора испитаника добијених у претходној фази истраживања (Đerić, Milin i Stanković, 2014).

За анализу података добијених снимањем процеса интеракције и комуникације коришћени су различити типови дискурс анализе. У истраживању које је спроведено са циљем да се испитају квалитет истраживачке компоненте наставе и нивои когнитивног функционисања ученика, анализирани су дискурзивни конструкти у комуникацијским и интеракцијским обрасцима у настави (Radišić & Jošić, 2015). Видео-снимци часова посматрани су помоћу одговарајућег електронског протокола, који је дизајниран тако да се у петоминутним интервалима бележе квалитет и квантитет интеракција помоћу одређених индикатора. Социolingвистички

приступ анализи дискурса и поступак конверзационе анализе примењени су у два истраживања; у првом, аутори су анализирали процес доношења групних одлука трагајући за конверзационим обрасцима у дечјим социјалним интеракцијама (Jošić, Buđevac i Baucal, 2012); у другом истраживању, чији је циљ био да се утврди како различито организоване ситуације тестирања могу обезбедити боље разумевање интелектуалних способности деце из маргинализованих група, анализирани су сегменти интеракције између деце и експериментатора (Nedić, Jošić & Baucal, 2015). Социокултурални тип дискурс анализе – који подразумева дијалошку деконструкцију значења, примењен је у циљу идентификовања начина на који ученици резонују приликом индивидуалног и групног решавања проблема (Baucal, Pavlović-Babić, & Jošić, 2018). У свим истраживањима у којима је коришћена анализа дискурса детаљан опис аналитичког поступка илустрован је секвенцама конверзационих образаца из транскрипата.

Квалитет истраживања. Наша анализа открива да истраживања варирају по квалитету, с обзиром на присуство дистинктивних карактеристика квалитативних истраживања. У методолошком погледу, добра квалитативна студија требало би да испуни посебне критеријуме научности, као што су систематичност и документованост поступка, партиципативна ваљаност, аргументованост интерпретације, еколошка ваљаност и слично. Од аутора се очекује да обезбеде довољно информација о истраживачкој процедури, како бисмо могли да имамо поверење у добијене резултате. Другим речима, „блиска” веза између прикупљених података и интерпретације представља један од најважнијих индикатора квалитета. Овај критеријум задовољила је већина истраживања. У релативно малом броју истраживања није довољно експлицирано како је спроведен поступак прикупљања података и/или како је спроведена анализа. На пример, аутори само констатују да је на прикупљеним подацима изведена тематска анализа, а затим одмах прелазе на интерпретацију. Проблем недовољне транспарентности процеса креирања значења може код читаоца да створи утисак да интерпретације и закључци нису довољно засновани на добијеним налазима или да их „надилазе”, што озбиљно може да угрози кредибилитет истраживања. Да бисмо могли да проценимо валидност процеса интерпретације, суштински је значајно да постоје детаљни описи примењених квалитативних метода (отворених питања из упитника, агенде за полуструктурисани интервју или фокус групу, начина на који је транскрибован снимљени материјал, „корак-по-корак” процедуре кодирања материјала и поступка идентификовања тематских

образаца и слично). На пример, примена тематске анализе подразумева да ће истраживач јасно формулисати критеријуме за то шта може да буде кодирано унутар теме (шта је јединица анализе), као и који ниво значења ће бити предмет интерпретације (манифестни или латентни). Индикатор квалитета истраживања заснованог на тематској анализи представља и приказ кодне шеме или примера кодова на основу којих су идентификоване теме, уз изводе из оригиналних исказа учесника истраживања. С обзиром на то да је процес кодирања субјективни и интерпретативни акт (Gibbs, 2007; Saldaña, 2009), потребно је континуирано преиспитивање предложених категорија, враћање на истраживачки материјал, мењање категорија током анализе података и слично, као што је то приказано у појединим радовима (Džinović, Gutvajн i Đević, 2014; Jošić, Džinović & Ćirović, 2014; Stančić, 2015; Stanković, Đerić i Milin, 2013).

Према нашем мишљењу, добре примере истраживања изведених у складу са квалитативном парадигмом представљају и студије конструктивистичко-интерпретативног приступа у којима су аутори применили различите поступке како би повећали валидност процеса интерпретације: *партисиципативну валидацију*, која се остварује заједничком дискусијом истраживача и учесника истраживања да би се разјаснили одговори које су учесници дали и јединице анализе које истраживачи користе (Maksić i Spasenović, 2018; Pavlović i Maksić, 2014); *разоткривање субјективности* (Gutvajн i Ševkušić, 2013; Maksić & Pavlović, 2011) и *деконструкцију значења* које истраживачи приписују истраживачким темама (Džinović, Gutvajн i Đević, 2014). С обзиром на то да је у квалитативном истраживању истраживач главни „инструмент” за анализу и интерпретацију, што омогућава висок степен флексибилности у конструисању значења, важно је да се читаоци упознају са перспективом истраживача о феномену који истражује (Creswell, 2013; Lincoln & Guba, 1985). Принцип *разоткривања (disclosure)* или *позicionирања* односи се на изјаве аутора о сопственом образовању, професији и интересовањима која су релевантна за феномен који проучава и које могу да помогну читаоцима да процене утицај аутора на резултате истраживања (Coleman, Guo & Dabbs, 2007: 56; Costa, Hall & Spear, 2016: 671). Сличну сврху има и деконструкција значења која се остварује путем рефлексивног дијалога између истраживача, током кога они анализирају и преиспитују сопствена значења која су релевантна за предмет истраживања. Циљ ових поступака није да обезбеде објективност, што би било у супротности са претпоставкама квалитативне

парадигме, већ да у извесној мери „контролишу” утицај субјективности истраживача на интерпретацију перспектива учесника истраживања.

У новијим квалитативним истраживањима запазили смо да је све чешћа употреба бројева и различитих статистичких поступака у функцији обезбеђивања интерпретативне ваљаности. На пример, примена поступка за утврђивање интерсубјективне сагласности између процењивача за сваку од идентификованих тема (*kappa statistic*). Тренд појачане квантификације присутан је и у истраживањима у страној периодици и појавио се као одговор на критике да квалитативна истраживања не могу да достигну ригорозност квантитативних истраживања. „Скривени” мотив представља идеја о минимизирању субјективности у анализи, што је у нескладу са суштином квалитативне интерпретативне парадигме. Слажемо се са мишљењем да би квалитативна истраживања требало да одговоре на приговоре о недовољној ригорозности или валидности, али не „под маском” позитивистичке оријентације, већ у складу са принципима научности који су дефинисани у оквиру квалитативне истраживачке оријентације.

■ Допринос квалитативних истраживања образовној политици и пракси

У контексту расправа о научности квалитативних истраживања, појављују се и приговори који су усмерени на њихов наводни неуспех да буду у функцији образовне политике и праксе. Квалитативна истраживања се често сматрају недовољно релевантним, јер се процењује да не могу да обезбеде препоруке за добру праксу или чврсте „доказе” да ће нека образовна политика довести до пожељних исхода. Предност се даје квантитативним истраживањима, посебно оним која се одвијају у строго контролисаним условима и на великим, репрезентативним узорцима (Ševkušić, 2009b). Међутим, схватање о односу истраживања и праксе које је у основи ових критика, није у складу са комплексном природом феномена као што је образовање, нити је у сагласности са суштином квалитативних истраживања. Зато се, као одговор на ове критике, у новијим педагошким дискурсима предлаже да се у случају квалитативних истраживања појам релевантности редефинише и да се уместо о *формулисању препорука* говори о *произвођењу знања* (тзв. *policy knowledge*) за образовну политику и праксу (Dumas & Anderson, 2014). Другим речима, квалитативна истраживања имају значајан потенцијал да усмеравају и „надгледају” образовне политике, а не само да служе њиховим циљевима. У светлу ових разматрања, сумираћемо најважније доприносе

изабраних истраживања, у којима су аутори поставили истраживачка питања која су релевантна за образовну политику и праксу.

Као што смо већ констатовали, највећи број истраживања фокусиран је на проучавање и разумевање *перспектива* и *искустава* наставника, који су били обухваћени образовним реформама и који су учествовали у пројектима, чији је циљ био увођење иновација у наставу. Налази ових истраживања открили су широк распон позитивних и негативних понашања и емоција код наставника у вези са увођењем промена како у учионици, тако и на нивоу система. Поред тога што је утврђено да наставници имају доживљај да иновације обезбеђују квалитетније знање и да додатно мотивишу ученике, показало се да су реакције наставника променљиве, да преовлађују анксиозност и одбијајуће понашање, као и наративи о препрекама током увођења иновација, да мотивација наставника опада током трајања огледа, да имају тешкоћа у осмишљавању иновативних наставних активности и слично (на пример, Džinović, 2017; Šefer, 2015). Такође, резултати појединих истраживања (Jošić, Džinović & Ćirović, 2014) показују да наставници сматрају да имају мали или никакав утицај на промене, као и да су склони да одговорност за неуспех приликом спровођења реформи пребацују на друге актере (ученике, родитеље) и на спољашње факторе (недостатак материјалних ресурса, временско-просторна организација рада у школи и слично). Наведени налази нам показују да квалитативна истраживања имају потенцијал да подсети креаторе образовних политика да увођење иновација често може имати непланиране и непредвидиве ефекте. Бројна истраживања у свету, у којима је испитиван утицај образовних реформи на нивоу школе или у учионици, показала су да су наставници често били деморалисани, под стресом и да су неки од њих чак напуштали посао (Hammersley, 2000; Hargreaves, 2004; 1996). У том смислу, добити од уважавања „гласа” наставника и других актера су велике. Прво, без активног учешћа запослених у школама у доношењу одлука које се њих непосредно тичу повећава се ризик да се иновативна решења доживе као наметнута или ирелевантна. Друго, разумевање и уважавање мишљења просветних радника побољшава квалитет предложених мера (Fullan, 2007). Оне на тај начин постају реалистичније и лакше их је применити у пракси.

У складу са добијеним налазима, аутори истраживања из нашег узорка предлажу различите стратегије којима се могу превазићи наведени проблеми. Приликом реализације иновативних пројеката у школама истраживачи могу наставницима пружити менторско-фацитаторску

подршку ради ефикаснијег имплементирања и одржавања планираних промена (на пример, Đerić, Malinić i Šefer, 2017). То подразумева да се пажљивије планира и остварује сарадња између школе и научне заједнице приликом увођења иновација. Као ефикасан облик такве сарадње показао се акциони пројекат „Тролист”, у оквиру кога су реализоване бројне активности попут континуираног стручног усавршавања наставника кроз едукативне радионице, рефлексивно учење, организовање и снимање огледних часова, ангажовање истраживача-фацилитатора у пружању подршке наставницима и охрабривање да истражу у примени иновација, упућивање на релевантну литературу и слично.

Значајан допринос дала су и истраживања чији је циљ био да се сагледају мишљења наставника и других актера о томе како треба унапредити систем стручног усавршавања наставника, будући да се показало да праксу акредитованих програма у Србији прате бројни изазови и проблеми. Налази показују да учесници истраживања сматрају да се овај систем не може унапредити применом засебних мера које нису део обухватне и кохерентне политике. На пример, повећање доступности семинара, без подизања њиховог квалитета, не може дати жељене ефекте. Потребно је, према њиховом мишљењу, осмислити и применити целовиту политику професионалног развоја наставника у Србији.

Директори, односно управе школа требало би систематичније да приступе прављењу плана стручног усавршавања и да га повежу са креирањем дугорочније школске стратегије професионалног развоја наставног кадра. Такође, предлаже се и да наставници преузму део одговорности тако што ће планирати стручно усавршавање на основу вредновања сопствене наставне праксе путем самоевалуације или екстерне евалуације (Stanković, Đerić i Milin, 2013; Đerić, Milin i Stanković, 2014).

Квалитативна истраживања која су била усмерена на истраживање *процеса* обезбедила су детаљне и богате описе начина на који се иновативна наставна стратегија, као што је истраживачко учење, може успешно имплементирати у наставни процес (Radišić & Jošić, 2015). Овај истраживачки приступ допринео је и бољем разумевању разлога због којих ученици дају нетачне одговоре на PISA тестирању и указао на потребу за критичком интерпретацијом резултата које ученици из Србије остварују на великим међународним тестирањима знања (Baucal, Pavlović-Babić, Jošić, 2018).

Када је у питању допринос квалитативних истраживања унапређивању квалитета учења, истакли бисмо студију случаја у којој је евалуиран програм

чији је циљ да се ученици подстичу да заузимају активан став према учењу, као и да освешћују и преиспитују сопствене приступе учењу (Stančić i Bulatović, 2017). С обзиром на то да су резултати евалуације показали да су ученици овладали новим стратегијама учења и стратегијама критичког мишљења, као и да се повећала мотивација за учење и рад у настави, аутори препоручују да се овај методички приступ заснован на социоконструктивистичким идејама о корегулисаном учењу integriше у свакодневну наставну праксу и у различите наставне предмете.

Квалитативна истраживања о креативности, у којима су испитивана имплицитна уверења наставника о њеној природи и могућностима подстицања у настави, указала су на потребу за освешћивањем личних уверења наставника и разјашњавањем субјективних значења која они конструишу о креативности. Један од важних налаза је да универзитетски наставници, за разлику од наставника на другим нивоима школовања, верују да представљају важне чиниоце развоја креативности код својих студената, што указује на то да контекст високог образовања може имати формативну улогу у развоју креативности студената (Pavlović & Maksić, 2019). Налази сугеришу да би активности усмерене на сензитивизацију наставника требало да буду део програма њиховог стручног усавршавања и иницијалног образовања, како би освестили предрасуде које отежавају или блокирају испољавање креативности код деце и младих. Као значајан допринос школској пракси, квалитативне методе генерисале су критеријуме за процењивање креативности од стране наставника који могу бити примењени за процену креативности ученика у настави српског језика и ликовне културе (Maksić i Anđelković, 2011; Maksić i Ševkušić, 2012). Ови критеријуми предлажу се као алтернатива стандардизованим тестовима креативности који су сложени за примену и захтевају посебно обучавање наставника.

■ Закључци и педагошке импликације

Иако се квалитативна истраживања у научној заједници у Србији још увек сматрају „новом” методологијом, резултати метаанализе коју смо спровели показују нам да је у области образовања ова истраживачка оријентација почела да заузимава важно место. Током последње деценије број истраживачких питања која се проучавају квалитативним методама расте, нацрти постају сложенији, а већина истраживања испуњава основне критеријуме научности

који су дефинисани у оквиру квалитативне парадигме. Анализа различитих квалитативних приступа показала је да они омогућавају да се обухватније и дубље проучава комплексан друштвени феномен какав је образовање, да се неки „стари” проблеми сагледају на нов начин, али и да се добију нови увиди. Такође, анализа импликација истраживања указала је на значајан потенцијал који интерпретативни приступи имају у домену усмеравања и кориговања образовних политика. Када је у питању унапређивање образовне праксе, показало се да највећи допринос могу дати истраживања у чијем фокусу су процеси и односи (на пример, анализа дискурса у настави, формативна евалуација програма), као и акциона истраживања.

На крају, желимо да нагласимо да наша анализа није била вођена идејом да докажемо да је квалитативна методологија супериорнија од квантитативне за проучавање педагошких феномена. Важно је да не заборавимо да приликом избора метода истраживања увек треба да будемо вођени природом истраживачког питања, а не наклоношћу према одређеној методологији.

■ Литература

- ☞ Ber, V. (2001). *Uvod u socijalni konstrukcionizam*. Beograd: Zepter Book World.
 - ☞ Brantlinger, E., Jimenez, R., Klingner, J., Pugach, M. & Richardson, V. (2005). Qualitative studies in special education. *Exceptional Children*, 71(2), 195–201.
 - ☞ Braun, V. & Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
 - ☞ Brown, G. & Yule, G. (1983). *Discourse analysis*. UK: Cambridge University Press.
 - ☞ Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
 - ☞ Coleman, L., Guo, A. & Dabbs C. (2007). The state of qualitative research in gifted education as published in american journals. *Gifted Child Quarterly*, 51(1), 51–63.
 - ☞ Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design* (3rd Ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
 - ☞ da Costa, R., Hall, S. & Spear, A. (2016). Who's Reality? A Meta-Analysis of Qualitative Research in International and Comparative Education. *The Qualitative Report*, 21(4), 661–676.
 - ☞ Dai, D., Swanson, J. & Cheng, H. (2011). State of research on giftedness and gifted education: A survey of empirical studies published during 1998-2010. *Gifted Child Quarterly*, 55(2), 126–138.
 - ☞ Dirkx, J. & Barnes, B. (2006). The Meaning of “qualitative” in qualitative research: An analysis of published articles in adult education quarterly. *Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association*. San Francisco: CA.
 - ☞ Dumas, M.J. & Anderson, G. (2014). Qualitative research as policy knowledge: Framing policy problems and transforming education from the ground up. *Education Policy Analysis Archives*, 22(11), 1–24.
-

- ☞ Elo, S. & Kyngas, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107–115.
- ☞ Fereday, J., Muir-Cochran, E. (2006). Demonstrating Rigor Using Thematic Analysis: A Hybrid Approach of Inductive and Deductive Coding and Theme Development, *International Journal of Qualitative Methods*, 5(1), 80–92.
- ☞ Fullan, M. (2007). *The New Meaning of Educational Change* (4th Edition). New York: Teachers College.
- ☞ Gibbs, G. (2007). *Analysing Qualitative Data*. London: SAGE Publications.
- ☞ Glaser, B. & A. Strauss (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies of qualitative research*. New York: Aldine De Gruyter.
- ☞ Halmi, A. (2005). *Strategije kvalitativnih istraživanja u primjenjenim društvenim znanostima*. Naklada: Slap.
- ☞ Hammersley, M. (2000). The relevance of qualitative research. *Oxford Review of Education*, 6(3–4), 393–405.
- ☞ Hargreaves, A. (2004). Inclusive and Exclusive Educational Change: Emotional Response of Teachers and Implications for Leadership. *School Leadership and Management*, 24(2), 287–309.
- ☞ Jefferson, G. (2004). Glossary of transcripts symbols with an introduction. In G.H. Lerner (ed.), *Conversation Analysis: Studies from the first generation* (13–31). Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.
- ☞ Joffe, H. (2012). Thematic analysis. In D. Harper & A. Thompson (Eds.), *Qualitative research methods in mental health and psychotherapy: A guide for students and practitioners* (209–223). Chichester: Wiley-Blackwell.
- ☞ Kelly, G. A. (1955). *The Psychology of Personal Constructs*. New York: Norton.
- ☞ Kidder, L. & Fine, M. (1987). Qualitative and quantitative methods: When stories converge. *New Directions for Programs Evaluation*, 35, 57–75.
- ☞ Komlenović, Đ. i Šefer, J. (Ur.). (2013). *Stvaralaštvo, inicijativa i saradnja u nastavnim predmetima*. Belgrade: Institut za pedagoška istraživanja.
- ☞ Koro-Ljungberg, M. & Douglas, E. (2008). State of Qualitative Research in Engineering Education: Meta-Analysis of JEE Articles, 2005-2006. *Journal of Engineering Education*, 97(2), 163–175.
- ☞ Lincoln, Y. S. & Guba, E. (1985). *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills: Sage.
- ☞ Lingard, L. (2007). The rhetorical 'turn' in medical education: What have we learned and where are we going? *Advances in Health Sciences Education*, 12(2), 121–33.
- ☞ Morgan, D. (1998). Practical strategies for combining qualitative and quantitative methods: Application for health research. *Qualitative Health Research*, 8(3), 362–376.
- ☞ Patton, M. Q. (1984). *How to use qualitative methods in evaluation*. Sage Publications, Inc.
- ☞ Pavlović, J. & Džinović, V. (2007). Fokus grupe: od prikupljanja podataka do kritičke pedagoške prakse. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 39(2), 289–308.
- ☞ Ragin, C. & Becker, H. (eds.) (1992). *What is a case: Exploring the foundation of social inquiry*. UK: Cambridge University Press.
- ☞ Saldaña, J. (2009). *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. London: Sage Publications.
- ☞ Shavelson, R. J. & Towne, L. (2002). *Scientific research in education*. Washington, DC: National Academy Press.
- ☞ Šefer, J. i Ševkušić, S. (Ur.) (2012). *Stvaralaštvo, inicijativa i saradnja: novi pristup obrazovanju*. Belgrade: Institut za pedagoška istraživanja.

- ☞ Šefer, J., & Radišić, J. (Ur.) (2012). *Stvaralaštvo, inicijativa i saradnja: Implikacije za obrazovnu praksu*. Belgrade: Institut za pedagoška istraživanja.
- ☞ Šefer, J., Stanković, D., Đerić, I. & Džinović, V. (Eds.) (2015). *Pedagoški pristup Trolist: Podsticaj za stvaralaštvo, saradnju i inicijativu – Priručnik za nastavnike*. Belgrade: Institut za pedagoška istraživanja, Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja.
- ☞ Ševkušić S. (2006). Osnovne metodološke pretpostavke kvalitativnih istraživanja. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 38(2), 299–316.
- ☞ Ševkušić S. (2008). Kvalitativna studija slučaja u pedagoškim istraživanjima: saznanje mogućnosti i ograničenja. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja* 40(2), 239–256.
- ☞ Ševkušić S. (2009a). Kombinovanje kvalitativnih i kvantitativnih metoda u proučavanju vaspitanja i obrazovanja. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 41(1), 45–60.
- ☞ Ševkušić S. (2009b). Kvalitativna istraživanja, obrazovna politika i praksa. *Nastava i vaspitanje*, 58(4), 580–593.
- ☞ Ševkušić, S. (2011). Kvalitativna istraživanja u pedagogiji: doprinos različitih metodoloških pristupa. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- ☞ Ševkušić, S. (2013). Status kvalitativnih istraživanja u oblasti obrazovanja darovitih. U G. Gojkov i A. Stojanović (ur.), *Metodološki problemi istraživanja darovitosti*, *Zbornik* 18 (25–36). Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača.
- ☞ Vilig, K. (2013). *Kvalitativna istraživanja u psihologiji*. Beograd: Clio.
- ☞ Yin, R. K. (1989). *Case study research: design and methods*, *Applied Social research Methods, Series* 5. Thousand Oaks: Sage.

■ ПРИЛОГ: Радови за метаанализу

- ☞ Baucal, A., Pavlović-Babić, D. & Jošić, S. (2018). Dialogical PISA: correct answers are all alike, every incorrect answer is incorrect in its own way. *European Journal of Psychology of Education*, 33(3), 467–487.
- ☞ Bodroža, B., Maksić, S. & Pavlović, J. (2013). Ispoljavanje i podsticanje kreativnosti u osnovnoj školi iz perspektive nastavnika. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 45(1), 108–130.
- ☞ Džinović, V. (2017). Uverenja nastavnika matematike i prirodnih nauka o inovacijama u nastavi – kvalitativna studija. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 49(1), 31–54.
- ☞ Džinović, V., Đević, R. i Đerić, I. (2013). Percepcije nastavnika o sopstvenoj inicijativnosti: kolektivna inicijativa spram lične inicijative. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 45(2), 282–297.
- ☞ Džinović, V., Gutvajn, N. & Đević, R. (2014). The challenges of school practitioners' expectations of school-university and school-institute cooperation. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 46(2), 486–508.
- ☞ Đerić, I., Malinić, D. i Šefer, J. (2017). Kako unaprediti proces inoviranja školske prakse, *Inovacije u nastavi*, 30(4), 1–13.
- ☞ Đerić, I., Milin, V. i Stanković, D. (2014). Pravci unapređivanja stručnog usavršavanja nastavnika u Srbiji: perspektive različitih aktera. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 46(1), 29–49.
- ☞ Gutvajn, N. i Ševkušić, S. (2013). Kako stručni saradnici doživljavaju školski neuspeh učenika. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 45(2), 342–362.
- ☞ Gutvajn, N., Đerić, I. i Luković, I. (2011). Refleksije studenata pedagogije o budućoj profesiji i procesu traženja posla. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 43(2), 330–346.

- ☞ Jošić, S., Buđevac, N. i Baucal, A. (2012). Uloga vršnjačke interakcije u donošenju odluka desetogodišnjaka. *Psihološka istraživanja*, 15(2), 185–207.
- ☞ Jošić, S., Džinović, V. & Ćirović, I. (2014). Teachers' perceptions of factors impeding school improvement in Serbia. *Psihologija*, 47(2), 231–247
- ☞ Komlenović, Đ. i Polovina, N. (2012). Procena nastavnika o ispoljavanju učeničke inicijativnosti. *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, 44(2), 266–282.
- ☞ Maksić, S. & Spasenović, V. (2018). Educational science students' implicit theories of creativity. *Creativity Research Journal*, 30(3), 287–294.
- ☞ Maksić, S. & Pavlović, J. (2011). Educational researchers' personal explicit theories on creativity and its development: a qualitative study. *High Ability Studies*, 22(2), 219–231.
- ☞ Maksić, S. & Ševkušić, S. (2012). Creativity of students' stories: case study at primary school. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 44(1), 128–143.
- ☞ Maksić, S. i Anđelković, S. (2011). Procenjivanje kreativnosti u nastavi likovne kulture. *Inovacije u nastavi*, 24(2), 19–28.
- ☞ Maksić, S. i Pavlović, J. (2015). Srednja škola kao kontekst za podsticanje kreativnosti. *Nastava i vaspitanje*, 64(1), 71–86.
- ☞ Maksić, S. i Pavlović, J. (2016). Ogledno podsticanje kreativnosti u školi i promene uverenja nastavnika o kreativnosti. *Inovacije u nastavi*, 29(3), 15–28.
- ☞ Malinić, D, Đerić, I. i Šefer, J. (2018). Odnos nastavnika prema inoviranju nastavne prakse: procene istraživača. *Teme*, 17(2), 341–357.
- ☞ Nedić, J., Jošić, S. & Baucal, A. (2015). The role of asymmetrical interaction in the assessment of nonverbal abilities of children from the drop-in center. *Inovacije u nastavi*, 28(3), 186–206.
- ☞ Pavlović, J. & Maksić, S. (2014). Implicitne teorije kreativnosti nastavnika osnovne škole: studija slučaja. *Psihologija*, 47(4), 465–483. doi: 10.2298/PSI1404465P.
- ☞ Pavlović, J. & Maksić, S. (2019). Implicit theories of creativity in higher education: A constructivist study. *Journal of Constructivist Psychology*, 32(3), 254–273.
- ☞ Pavlović, J., Maksić, S. & Bodroža, B. (2013). Implicit Individualism in Teachers' Theories of Creativity: Through the "Four P's" Looking Glass. *International Journal of Creativity and Problem Solving*, 23(1), 39–57.

- ☞ Polovina, N. i Komlenović, Đ. (2012). Procena nastavnika o mogućnostima ispoljavanja lične inicijative. *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, 44(1), 74–92.
- ☞ Polovina, N. i Vesić, D. (2017). Perspektiva vaspitača i roditelja o razvijanju inicijativnosti, saradnje i stvaralaštva na predškolskom uzrastu. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 49(2), 213–233.
- ☞ Polovina, N. i Vesković, A. (2012). Kako roditelji vide budućnost svoje dece i svoju ulogu u pripremi za tu budućnost. *Nastava i vaspitanje*, 61(1), 110–127.
- ☞ Polovina, N. i Žegarac, M. (2016). Tema zasnivanja sopstvene porodice u vizijama budućnosti adolescenata. *Teme*, 15(2), 459–475.
- ☞ Radišić, J. & Jošić, S. (2015). Challenges, obstacles and outcomes of applying inquiry method in primary school mathematics: example of an experienced teacher. *Inovacije u nastavi*, 28(3), 99–115.
- ☞ Stančić, M. (2015). Nastavničke refleksije o evaluaciji sopstvenog rada. *Nastava i vaspitanje*, 64(4), 697–713.
- ☞ Stančić, M. i Bulatović, M. (2017). Kako razvijati učeničke pristupe učenju: Iskustva iz realizacije programa zasnovanog na koregulisanom učenju. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 49(2), 170–190.
- ☞ Stanković, D. (2011). Školsko razvojno planiranje u Srbiji: kako ga vrednuju nastavnici. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 43(1), 25–40.
- ☞ Stanković, D., Đerić, I. i Milin, V. (2013). Pravci unapređivanja stručnog usavršavanja nastavnika u Srbiji: perspektiva nastavnika osnovnih škola. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 45(1), 86–107.
- ☞ Šefer, J. (2015). Motivisanost nastavnika osnovne škole za promene u nastavi. *Nastava i vaspitanje*, 64(2), 285–299.
- ☞ Vujačić, M., Đević, R. i Stanišić, J. (2017). Iskustva učitelja u primeni inovativnih nastavnih metoda u okviru programa stručnog usavršavanja. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 49(2), 234–260.